

knjizi (264), rječnikom upotrijebljenih lokalnih izraza (265-267), kazalom imena (269-275) te sažecima na engleskom, talijanskom i njemačkom jeziku (277-283). Pisana je lijepim i jasnim, svima pristupačnim stilom, s relativno kratkim tekstovima u odnosu na obilje slikovnog materijala, kojim je bogato ilustrirana.

Možda je ova knjiga mogla biti i sustavnija da je sadržaj bolje razrađen i logičnije raspoređen. Moglo bi se napomenuti i kako su neki vidovi svakodnevnog života propušteni, kao i solidnija analiza pojedinih običaja i kvalitete življenja, no doprinos koji ona daje poznavanju života Kaštela u prošlosti mnogo je veći od eventualnih propusta te ona u cjelini zaslužuje izvrsnu ocjenu. Pri izricanju bilo kakvog suda o njoj valja voditi računa kako je povijest Kaštela u XX. stoljeću dosad slabo dotaknuta, unatoč zavidnom broju historiografskih radova o ovim mjestima, te je pred autorima bio velik i nimalo lagan posao. Posebno valja istaknuti skupne fotografije i napor koji su autori uložili traženjem i ispitivanjem živih svjedoka kako bi utvrdili koje su osobe na njima zastupljene. Objavljivanjem velikog broja fotografija koje o svakodnevicu govore i više od teksta, zatim objavljivanje proglašenja, potvrda, oglasa i brojnih drugih manjih izvora te korištenjem metode *oral history* autori su zaboravu oteli mnoge fine detalje koji čine tkanje ljudskog sjećanja, a koji bi već za nekoliko godina mogli nestati. Stoga ova knjiga ima ne samo vrijednost znanstvenog rada već i vrijednost zbirke vrela o svakodnevnom životu i ozračju vremena čiji tragovi blijede.

Zdravka Jelaska Marijan

Sanja CVETNIĆ, Loytre za ray nebeszki: križna drva i kapelice u Turopolju, ArTresor naklada, biblioteka »Oblutci«, knj. 3., Zagreb, 2002., 231 str.

Zavičaj utkan u životne razdjelnice, prisjećanja na djetinjstvo i sigurnost vizure poznatog kraja, ali i besprijekorno vladanje temom istraživanja, književni dar i interdisciplinarnost pristupa, tek su neka, ali ne i sva, obilježja knjige pod gornjim naslovom. Autorica djela, povjesničarka umjetnosti Sanja Cvetnić, docentica na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, osebujnim je stilom, lakoćom pisanja koja osvaja čitatelja, skladnim umrežavanjem osobnog iskustva i znanja, čitateljstvu poklonila studiju o temi širokoga kulturološkog raspona. Prostor radnje jesu Turopolje i turopoljske župe i sela i njihova umreženost križnim drvima i kapelicama, predstavljeni na način da djelo u svojoj konačnoj izvedbenoj formi obara podjelu među strogo postavljenim znanstvenim i umjetničkim žanrovima.

»Loytre za ray nebeszki« (prema sintagmi isusovca, učenog Turpoljca Jurja Habelića) od prve su do posljednje stranice uronjene u svima privlačan i siguran svijet vlastitoga mikro-prostora, koji na ovaj način postaje blizak i čitatelju koji se s turopoljskom toponimijom susreće po prvi puta. Knjiga je podijeljena na dvije tematske cjeline, unutar kojih se grana nekoliko zasebnih poglavlja.

Prva cjelina uvodno je štivo (»Upelyanye«, 7-74) u kojem autorica predstavlja povijesno-umjetnički, vjerski i širi kulturni razvoj i ulogu kršćanskih simbola – križnih drva (raspela, propela) i kapelica (poklonci) u pučkoj pobožnosti od njihovih najranijih trago-

va u IV. stoljeću, preko srednjovjekovlja do najnovijega doba, kada se u gustu mrežu ovih kršćanskih znakova upliće i mali hrvatski svijet turopoljskih naselja. Pritom se, a to treba istaknuti kao jednu od nosivih odrednica knjige – turopoljski svijet i njegova *derva* promišljaju interdisciplinarno, u kontekstu istovrsnih pojava diljem europskoga i svjetskog ozračja. Jedan od takvih zanimljivih preuzimanja stranih uzora jest oponašanje glasovite skulpture *Volto Santo* (Sveto Lice) iz toskanske Luce, drvenoga križa sa skulpturom-relikvijom Raspetoga (pripisivan samom svjedoku raspeća, sv. Nikodemu), čiji se ikonografski obrazac proširio diljem Europe. Prema sirijsko-bizantskoj tradiciji odjeven u dugu haljinu, takav prikaz Raspetoga izazvao je u Zapadnoj Europi niz nesporazuma iz kojih je proizišao kasnosrednjovjekovni ikonografski obrazac sv. Kümmernisse, raspete (bradate) žene na križu. Turopoljska Kümmernisse, na zidnoj slici kapelice sv. Barbare u Velikoj Mlaci, nastala oko 1759. godine, nije stoga samo neobičan prikaz neobične svetice, već »kroz nju, neprepoznat, odjekuje jedan tisućljetni kult Raspetoga, talijanski *Volto Santo* iz Luce« (40).

Poglavlja unutar prve cjeline (»Hodim na prvo«, »Hodim za drugem«, »Hodim pesicze«, »Razpetje i rosa«, »Hodi szimo«) raščlanjuju vrste i tipove križeva, njihovu funkciju, uklopljenost u krajolik, ulogu u vjerskom, ali i svekolikom svakodnevlju Turopoljaca. Legende o Raspetom koji je u doba osmanlijskih prodora zaustavio osvajače i primorao ih na povlačenje, kapelice i križna drva kao putokazi (životni i konkretni-topografski smjerokazi), kao postaje u procesijama, sastajalište prigodom crkvenih i drugih slavlja, ali katkada i mjesto za zasjedu i nečasne čine »rauber« i sličnih kršćanskim načelima ne baš bliskih pojedinaca, sve su to isječci iz povijesti trajanja kapelica i križnih drva razasutih po turopoljskim selima.

Povijest podizanja pojedinih kapelica i križnih drva, pregnuća svećenika, darovatelja i puka da i njihovo mjesto dobije svoje prepoznatljivo »dervo«, teškim trudom ušteđeni i preko mora poslani dolari turopoljskih Amerikanaca te osobne tragedije kao motivacija za podizanje i obnovu, također su pomno opisana sastavnica koja pridonosi cjelovitosti poznavanja pučke pobožnosti u Turopolju. U nizu konkretnih primjera koje autorica izdvaja poradi njihove, poglavito ikonografske, specifičnosti, možemo u ovom prikazu izdvojiti kapelicu posvećenu Kristu križonoši u Podvornici (1900.-1901.), čiji dojmljiv prikaz Krista možemo ubrojiti »među najuspješnije izraze pučke želje za dramatikom, sentimentalizmom i ekspresivnim iskazom, premda majstor podvorničkog Krista nije bio pučki nevjera« (61).

Na kraju prve cjeline autorica raščlanjuje pisane poruke na križnim drvima i kapelicama, dijeleći ih (prema njihovoj ulozi) na tri skupine: natpisi kulta (monogrami, inicijali i poruke obraćanja prolazniku – »Slijedi mene« i dr.), zapisi zavjeta (posebno se izdvajaju oni nastali nakon ratova) i potpisi (ime graditelja, ime osobe zaslužne za podignuće ili obnovu i godina nastanka). Slijede zaključno razmišljanje (»Hodim na zad, ali pourachamsze«) i pregled uporabljene literature (»Knige ukehsze usze nahaja kay ischesz«).

Druga cjelina (»Putuvanye«, 75-210) sadrži kataloški pregled križnih drva i kapelica u Turopolju. Obradene su sljedeće turopoljske župe i njihova naselja: Vukovina (Mraclin, Staro Čiče, Vukovina, Gornje Podotočje, Kuće, Čička Poljana, Rakitovec, Buševac i

Okuje), Velika Gorica (Kurilovec, Velika Gorica, Pleso, Rakarje, Kobilic), Velika Mlaka (Velika Mlaka), Kravarsko (Mala Buna, Velika Buna, Ključić Brdo, Krušak, Podvornica, Kravarsko, Strezojevo, Gornji Hruševac, Šiljakovina i Kozjača), Odra (Odra, Mala Mlaka, Hrašće, Buzin i Gornja Lomnica), Lukavec (Lukavec Donji, Lukavec Gornji i Lukavec), Sveta Klara (Podbrežje, Sveta Klara, Čehi Gornji, Čehi Donji, Obrež Gornja, Obrež Donja i Otok), Donja Lomnica (Donja Lomnica, Gradići, Petrovina, Kostanjevec i Jankovke), Dubranec (Dubranec, Prvonožina, Cerovski Vrh, Cvetković Brdo, Batinovec, Lukinić Brdo, Lučelnica, Lipnica, Donji Dragonožec, Gornji Dragonožec, Donji Trpuci, Tkalci i Ivšani, Markuševec Turopoljski, Gudci i Vugrinići) te Novo Čiče (Jagodno, Donje Podotočje, Ribnica i Lazina). U kataloškom popisu prvo je navedena glavna ikonografska tema, potom mjesto u kojem se nalazi križno drvo ili kapelica te nadnevak terenskog obilaska, odnosno dan kada je snimljena fotografija. Slijedi potom određenje tipa, mjera i građe, a naposljetku značajke i natpisi koje spomenik nosi. Kada je to bilo moguće, kataloški je opis nadopunjen obavijestima kazivača. Sve kataloške jedinice popraćene su odgovarajućom ilustracijom. Knjiga završava pregledom popisanih mjesta (»Meszta popisana«), popisom kazivača (»Pomochniki popisani«), sažetkom na engleskom jeziku i sadržajem (»Gde je kay«).

Pučka pobožnost tema je kojoj se, ako se želi predstaviti sva njezina slojevitost, nužno mora pristupati primjenom znanstvene interdisciplinarnosti. Zemljopis i povijest, povijest umjetnosti, etnologija i kulturna povijest, začinjeni su u svojem skladnom izvedbenom spoju lijepim književnim stilom i neprikriivenom osobnom emotivnošću. U poplavi svakovrsnih uradaka, publicističkog i znanstvenog imidža, koji poradi svojeg zanimanja za aktualne i često dnevnopolitičke teme privremeno plijene pozornost medija i publike željne senzacija, knjiga Sanje Cvetnić ugodna je novost, ali i ohrabrenje i poticaj da se stručno, potkrijepljeno i lijepo napisano djelo uvijek prepoznaje. I traje.

Lovorka Čoralić

Hrvatska u doba kneza Branimira, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Benkovcu 12. lipnja 1998. godine, Hrvatski institut za povijest, Zagreb – Matica hrvatska Zadar – Povjereništvo Matice hrvatske Benkovac – Grad Benkovac, Zadar, 2002., 227 str.

Knjiga pod gornjim naslovom objavljena je kao zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Benkovcu 12. lipnja 1998. te sadrži predgovor i petnaest radova. U *Predgovoru* (7-8) Gordan Ravančić u ime Hrvatskog instituta za povijest, i Šime Bratović, u ime Matice hrvatske Zadar, ukratko su izložili kroniku nastanka skupa, kao i njegove ciljeve i zamišljena očekivanja.

Zrinka Pešorda i Gordan Ravančić autori su uvodne studije: *Knez Branimir u sintezama hrvatske povijesti* (17-22). Naglašeno je kako je knez Branimir relativno često obrađivan u radovima hrvatske historiografije te se autori u prilogu obaziru na temeljna tumačenja koja se odnose na kneza Branimira i njegovo doba, zastupljena u važnijim sintezama hrvatske srednjovjekovne povijesti.